
Gondolatok az örmény golgota centenáriuma

A világ 2015. április 24-én emlékezik meg az örmény népirtásról, amit az örmények, a törökök és a világ közvéleménye más-más néven említ: 1915–1917 között a muzulmán törökök alkotta oszmán államban, az ország teljes politikai és társadalmi átalakítását célzó ifjú törökök kormányzása alatt szinte teljesen megsemmisítették Anatólia legősibb kultúrájú keresztény örmény kisebbségét, amelynek tagjai nem sokkal korábban a szultánok talán leghűségesebb alattvalói és kegyeltjei voltak. Az örmény források szerint mintegy másfél millió örményt erőszakosan elűztek szülőföldjükről és módszeresen legyilkolták őket. A törökök 200-300 ezerre tették a meghaltak számát, míg tudományos körökben úgy 800 ezerre becsülik az áldozatokat. Azóta is éles vita folyik az örmény népirtás megnevezéséről: az európai közvélemény genocídiumnak (népirtásnak) nevezi a történetet, a mindenkori török állam visszautasítja ezt. Az első világháború éveiben történt nagy leszámolás előtt is voltak súlyos emberáldozatot követelő török–örmény konfliktusok (1894–95; 1909), amiket inkább vallási türelmetlenségnek lehetett nevezni. Az örmények kiváltságai (saját bírói testületek, adómegváltással nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, stb.) és főleg gazdasági erejük ingerelte a török lakosságot, valamint az, hogy az örmény lakosság nagy része – mintegy kétfélmillió ember – egyetlen nagy tömbben, Kelet-Anatóliában élt. II. Abdul-Hamid szultán a hanyatló Török Birodalom „megerősítése” érdekében felfüggesztette az alkotmányt és diktatúrát vezetett be. Az ország hanyatlásával együtt nőtt az örmények politikai ellenállása, ami a tényleges hatalom és az elégedetlenkedők között fegyveres konfliktusokhoz is vezetett. Az ifjú török mozgalom – az alkotmányos állapotok visszaállítását, az államgépezet és a társadalom modernizálását célul tűző világi mozgalom – 1908-ban átvette a kormányzást, de egy év múlva a szultán, konzervatív iszlamisták segítségével rövid időre visszaszerezte a hatalmat. 1909 áprilisában az ifjútörökök nemcsak a kormányzást vették vissza, hanem a szultánt is fogságba vetették. Ebben a politikai légkörben felerősödött a harag és a bizalmatlanság a keresztényekkel szemben. Az ifjútörökök harcos muszlim nacionalisták voltak, akik nem túrták a más választ követőket, az örmények gazdasága csak fokozta a gyűlöletet.

1914 novemberében az Oszmán Birodalom belépett az első világháborúba a központi hatalmak oldalán: elsőnek Enver pasa hadügyminiszter Oroszország török népek lakta területeit akarta elfoglalni, elsősorban Baku városát, de az orosz csapatoktól megalázó vereséget szenvedett. Enver pasa a vereségért az örményeket okolta, hogy azok az oroszokat támogatták, így okozói lettek a vereségnek. Az örményellenes propaganda egyik kirívó esete lett, hogy 1915. április 24-én Isztambulban összegyűjtöttek közel 250 örmény értelmiségit és valamennyit kivégezték. Ezt tekinthetjük az örmény genocídium kezdetének. Ugyancsak ekkor rendelték el, hogy a török hadseregbe besorozott örményeket szereljék le, és munkás zászlóaljba helyezték át. Ezeket az embereket az örményellenes drasztikus fellépés idején kivégezték. Még a kormány 1911-ben olyan félkatonai szervezetet állított fel, amely gyorsan mozgósítható rendészeti szervezatként állt a központi hatalom rendelkezésére. Ez lett az örményüldözést „végző” Különleges Szervezet, amelyet 1914-ben börtönből kiengedett bűnözőkkel „töltöttek fel”. Őket nevezte később Vehib pasa, a 3. török hadsereg parancsnoka „az emberi faj mézárósnak”.

1915 májusában Mehmed Talat pasa azt kérte a kormánytól, hogy telepítsék ki az örményeket Anatóliából a szíriai Deir ez-Zor város közelében levő sivatagba. Ezt a kor-

mány és a parlament elfogadta, amit a rendelet megjelenése után azonnal meg is kezdtek. A hosszú gyalogos menetelésre semmiféle felszerelést és élelmet nem biztosítottak, a menetoszlopokat kísérő katonai alakulatok nemhogy nem védtek meg az örményeket a fosztogató helyi lakosságtól, hanem gyakran maguk is részt vettek a fosztogatásban és a nők megerőszkolásában. A kormány 25 nagyobb ideiglenes koncentrációs tábort szervezett, ahová a teljesen legyengült embereket helyezték el, néhány nap múlva valamennyi meghalt. De a túlélőket is megmérgezték, vízbe fojtották, majd elégették. Az örményellenes török törvény szerint az örmények minden vagyonát (földet, házat, bankbetétet, haszonállatokat, ingóságaitak stb.) elkobzásra és az örményeket kitelepítésre ítélték. A tömegmészárlások kiváltották a világ felháborodását. A központi hatalmak – Németország és a Monarchia – csak mérsékelt hangnemben nyilatkoztak az eseményekről, pedig azóta előkerült dokumentumokból kitűnik, hogy Berlin és Bécs tisztában volt a tömeggyilkosságokkal. A „szövetségi politika” befolyásolta Németország és a Monarchia lagymatag megnyilvánulásait, annak ellenére, hogy katonai tanácsadói sokszor tanúi voltak a mészárlásoknak. A nagyszámú szemtanú beszámolóját a nyugati szövetségesek napilapjai folyamatosan közzé tették, az oszmán hadsereggel szemben álló brit haderő felderítői révén részletes információkkal rendelkeztek. Az orosz hadsereg 1915 májusában koncentrált támadást indított az örmények lakta terület irányába, több örmény ellenállási központot felszabadított.

A nemzetközi felháborodás akkora volt, hogy VI. Mehmed szultán feloszlatta az ifjútörökök Egység és Haladás Bizottságát, 130 gyanúsított politikust állított bíróság elé, köztük a genocídiumot kitervelő Talat, Dzsemál és Enver pasákat, akik az eljárás elől külföldre menekültek. (Később az Örmények Forradalmi Szövetsége meggyilkoltatta őket.) A többi bíróság elé állított vádlottat súlyos börtönbüntetésre ítélték. A genocídium áldozatainak száma igen eltérő: a hivatalos török álláspont szerint közel 300 ezer, az örmények másfél kétmillió közötti számot tartanak reálisnak, míg a brit külügyminisztérium kutatásai szerint közel hatszázezer örmény halt meg vagy mészárolták le őket a kitelepítés során csak 1915-ben.

Az örmények lemészárlása azóta is foglalkoztatja a török és az örmény közvéleményt, sőt a különböző világszervezetek (a Népszövetség, az Egyesült Nemzetek Szövetsége stb.) időről időre visszatérve az eseményekre igyekezett a népirtás vádját érvényesíteni a tagállamok között. A török állam ma is tagadja a népirtást, az örmények szöványközösségei a világ kormányainál szorgalmazzák a népirtás hivatalos elismerését. Az elismerés–tagadás nagy vitája ma sem került nyugvópontra a világpolitikai közvéleményében, de magában Törökországban sem. Török értelmiségi körökben, különböző demokratikus napilapokban és folyóiratokban gyakran felizzik a vita, de van példa arra is, hogy egyes lapok megszüntetésében éppen ezek az ellentétek játszottak és játszanak döntő szerepet.

Napjainkban látott nyomdai napvilágot Flesch István: *Örmények, törökök, kurdok. Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország* című vaskos kötete a Corvina Kiadó gondozásában. A könyv feltárja az örmények emlékezetében a „nagy tragédia” vagy „katasztrófa” néven megőrzött emberpusztítás előzményeit, történelmi-társadalmi okait és mozgató erőit. Ezzel párhuzamosan bemutatásra kerülnek azok az éles nemzetközi és törökországi viták és azok alakulása is, amelyek az akkori eseményeket értelmezték, s amelyek körül ma is késéles ellentétek rajzolódnak ki, amelyek történészeket, turkológusokat és politikával foglalkozókat állítanak egymással szembe, s ami ma is vitát gerjeszt Törökország, az Európai Unió és több nyugat-európai parlament között. A könyvben vizsgálat tárgya, hogy az uniós tagságra törő Törökországban sikerül-e a civil társadalomnak megtörni a törökországi „örmény tabut”, vagyis áttörni az évtizedekig uralkodó egyoldalú

hivatalos tájékoztatást, értelmezést vagy elhallgatást az 1915. évi eseményekről. A szerző saját tapasztalatai szerint állítja, hogy a „maholnap nyolcvanmilliós lélekszámú országot megszakítás nélkül tíz esztendeje vezető új szellemű és iszlám gyökerű államvezetés, a konzervatív demokraták elkötelezettjei Európának, az örmény és a kurd kérdésben pedig belátóbb közvetlen elődeinél. Napjainkban, Törökországban soha nem látott lendületet vett a »történelmi múltfeltárás«: lehetőség nyílik a kisebbséget ért súlyos sérelmek és véres megtorlások okainak feltárására, az események eddig ismeretlen dokumentumainak megismertetésére.” Flesch Istvánnak köszönhetően most a magyar olvasók is részletesebben tájékozódhatnak Törökország belső társadalmi mozgásáról.

(Flesch István: Örmények, törökök, kurdok. Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország. Budapest, Corvina, 2013, 515 p.)

